

culturale diferite – bizantin, nordic, vest – și central-european, oriental, ajutați de zidari și salahori autohtoni. Soluțiile spațial-volumetrică denotă influențe ale fortificațiilor medievale apusene, bizantine, orientale sau ale Renașterii; eforturile concentrate asupra inexpugnabilității cetăților nu exclud existența unor elemente decorative în special la construcțiile interioare, la care se adaugă inscripții și reprezentări. Arhitectura cetăților este determinată de destinația lor, potențialul defensiv de la suprafață este completat de cel subteran. Zidurile sunt îngroșate în a doua jumătate a veacului al XV-lea, turnurile capătă forme de plan cunoscute atât în Orient cât și în Occident; le urmează turnurile pline, semiturmurile, turnurile de artilerie, apoi platformele și terasele pentru artilerie, probabil prin intermediul unor specialiști italieni, fiind folosite principalele descoperiri ale tehnicii militare.

Anexele (p. 323-343) cuprind: *parametrii principali ale celor mai importante cetăți de*

piatră din Moldova medievală (p. 323-329), un *glosar de termeni de arhitectură militară* (p. 330-338) și *lista pârcălabilor cetăților voievodale din Moldova (până la mijlocul secolului al XVI-lea)* (p. 339-343). Lucrarea este însoțită de rezumate în limbile engleză (p. 344-355) și rusă (356-368). Trebuie în mod special remarcată bogata ilustrație, realizată în foarte bune condiții tehnice: 254 figuri în text, la care se adaugă 32 planșe cuprinzând 86 fotografii color.

Lucrarea cercetătoarei Mariana Șlapac reprezintă cea mai completă sinteză privind arhitectura militară din Moldova medievală. Ea prezintă un interes aparte pentru istorici, arhitecți, arheologi, istorici de artă, în general pentru toți cei interesați de cultura și civilizația medievală.

Gheorghe I. Cantacuzino

LADISLAV OLEXA, *Nižná Myšľa Osada a pohrebisko z doby bronzovej*, Archeologické pamätníky Slovenska, zv. 7, Košice 2003, 136 p., 70 fig. în text, 24 pl. color.

Situl arheologic de la Nižná Myšľa-*Várhegy*, în răsăritul Slovaciei, este binecunoscut de mai multă vreme specialiștilor epocii bronzului din Europa Centrală și sud-estică prin dese referiri la spectaculoasele descoperiri ca urmare a săpăturilor începute încă din 1977 și continuate până astăzi. Ne-am fi așteptat, după atâta vreme, la o monografie cuprinzătoare care să pună în lumină toate problemele sitului. Ar fi trebuit tratate amănunțit aspecte cum ar fi structura și fazeologia habitatului din așezarea I, însoțite de un plan general, de planuri ale complexelor cercetate, de profile ale secțiunilor, raportul dintre așezarea I și cimitirul aflat în imediata ei apropiere, habitatul așezării II, cu detaliile necesare privind raportul acesteia cu necropola pe care o suprapune, sistemele de fortificație, complexele de cult și, câtuși de puțin în ultimul rând, o publicare detaliată a cimitirului, cu un plan general corespunzător și cu planuri individuale ale mormintelor cercetate, inclusiv cu ilustrarea completă a inventarelor. Ar mai fi fost necesară și o discuție privind „migrația

purtătorilor culturii Otomani dinspre Transilvania și zona Tiszei” în aria culturii Košťany, deplasare determinată, după opinia lui L. Olexa, de interesul pentru zăcămintele cuprifere din zona Košice. Am numit doar câteva dintre aspectele ce ar fi fost cu totul necesar a fi prezentate profesional, detaliat, pentru o bună înțelegere a sitului de la Nižná Myšľa ce ar trebui să devină astfel unul dintre principalele puncte de referință pentru înțelegerea epocii bronzului în Europa Centrală și nu numai.

Din păcate, în ciuda așteptărilor, autorul ne-a oferit doar o foarte generală dare de seamă asupra sitului de la Nižná Myšľa, lipsită de o susținere profesională cum ar fi fost de așteptat. Textul este practic inaccesibil fiind redactat în limba slovacă, iar cele 9 pagini ale rezumatului în limba germană sunt cu totul insuficiente. Problemele sitului sunt prezentate excesiv de succint și într-o perspectivă cu totul generală. După o prezentare, cu totul discutabilă, asupra epocii bronzului din aceea parte a Europei Centrale, în cadrul căreia se pune oarecum accentul

pe complexul cultural Otomani-Füzesabony, se mai face și o prezentare a condițiilor de mediu din zona unde se află Nižná Myšľa. Urmează apoi un istoric al cercetărilor începând cu primele sondaje de la sfârșitul secolului XIX când a fost redactată o primă schiță topografică a sitului. În anii '20 ai secolului trecut sunt înregistrate preocupările arheologilor J. Eisner și J. Böhm, pentru ca abia prin 1948 să fie descoperite și primele înmormântări. Cercetările arheologice cu adevărat sistematice au început abia din 1977 fiind continuate și în prezent. În partea a III-a, sunt înfățișate pe scurt o serie de aspecte ale sitului de la Nižná Myšľa, cum ar fi cadrul general al epocii bronzului, respectiv al culturii Otomani-Füzesabony, caracteristicile generale ale ceramicii, metalurgia, locuirea și complexele de cult, obiceiurile funerare, piesele de port, subzistența. Toate sunt discutate telegrafic, lipsind analiza problemelor de detaliu precum și, cu totul surprinzător, aparatul critic. Materialele sunt ilustrate totdeauna fără scară, indiferent dacă e vorba de fotografii sau desene. Dintre cele 767 de morminte cercetate au fost publicate numai 8 desene de plan ale unor morminte, doar pentru trei dintre ele fiind trecute numerele și scările grafice. Mai sunt publicate și câteva fotografii pentru alte 31 de morminte, dar cu aceleași lipsuri, ceea ce le reduce substanțial din utilitate. Groapa 308, cu mai multe schelete umane și o structură ce-i indică o semnificație cu totul aparte, este prezentată foarte pe scurt, iar ilustrația este reprezentată doar prin patru fotografii alb-negru, de format mic. Complexul în sine ar fi meritat o discuție mai amplă, astfel de descoperiri mai fiind cunoscute la o vreme corespunzătoare, cum este cazul de pildă în așezarea Věteřov de la Velké Pavlovice¹, în Moravia, ca să citez doar un exemplu apropiat geografic și în timp. Foarte puțin discutate în textul slovac și abia menționate în cel german, sunt de pildă plăcuțele din os, inclusiv un cârlig din același material, descoperite în mormântul 280, care au constituit garniturile unor centuri. Plăcuțele din os prezintă o anume importanță, ele mai fiind cunoscute și la Sărata Monteoru, într-unul dintre mormintele cimitirului 4², ceea

¹ J. Stuchlíková, S. Stuchlík, M. Stloukal, *Anthropologie* 23, 1985, 1, p. 51-68.

² Ligia Bâzru, *Dacia NS* 33, 1989, 1-2, p. 53, fig. 6.

ce ne permite o înțelegere mai exactă a relațiilor de schimb ce vor fi existat în epoca bronzului între comunitățile de pe Hornád și cele de la Curbura Carpaților. În același cimitir monteorean mai este cunoscut un alt mormânt din al cărui inventar a făcut parte și o piesă de vestimentație împodobită cu 417 perle din pastă sticloasă – „faianță”³ –, mormântul avându-și, din acest punct de vedere, paralele chiar la Nižná Myšľa, unde în mormântul 282 au fost descoperite nu mai puțin de 2666 de asemenea perle din pastă sticloasă, sau la Valaliky la mormântul 49 cu peste 2000 de astfel de perle. Am subliniat aceste cazuri căci, după cum s-a arătat deja, perlele din așa zisa „faianță”, de fapt din pastă sticloasă, pot fi puse, ca produse secundare, în strânsă legătură cu metalurgia bronzului⁴. Mai semnalez, ca materiale de interes aparte descoperite la Nižná Myšľa, trei psalii din corn aparținând categoriei mai largi de așa numite *Stangenknebel*, astfel de piese de harnașament fiind bine atestate în stațiunile Otomani din Slovacia⁵. Din păcate, în lucrarea prezentată acum lipsește din nou o discuție mai amplă, cu detalii asupra contextului arheologic, iar piesele sunt ilustrate printr-un desen alb-negru și o fotografie color, ambele lipsite de scară.

Penultima parte a textului slovac prezintă, cât se poate de telegrafic, locuirea „noilor coloniști” Piliny din bronzul târziu, apoi descoperirile privind locuirile alamană din secolele III-V p.Chr. și slavă timpurie din sec. V-VI p.Chr. Acestor informații le mai urmează câteva date sumare privind orașul medieval și cel modern de la Nižná Myšľa precum și despre constituirea în anul 1998 a muzeului local, unde se găsesc depozitate materialele arheologice provenite din campaniile începute cu aproape trei decenii în urmă. Lucrarea se încheie cu o listă a ilustrațiilor ciudat alcătuită și o listă bibliografică cu doar 51 de titluri, majoritar slovace, înșirate pe

³ *Ibidem*, p. 77-78; o primă publicare, notat cu sigla M. 1/1958, cu inventarul complet la I. Nestor, Eugenia Zaharia, *Materiale* 7, 1961, p. 515-516, fig. 2/2-4.

⁴ J. Batora, în vol. B. Hänsel (Hrsg.), *Handel Tausch und Verkehr im Bronze- und Früheisenzeitlichen Südosteuropa*, PAS 11, 1995, p. 187-196.

⁵ H.-G. Hüttel, *Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa*, PBF XVI. 2, München 1981; N. Boroffka, *ESA* 4, 1998, p. 81-135.

două pagini. Urmează apoi cele 9 pagini ale rezumatului în limba germană – *Nižná Myšľa – Siedlung und Graberfeld aus der Bronzezeit* –.

Situl arheologic din epoca bronzului de la Nižná Myšľa era cunoscut parțial printr-o suită de articole și broșuri, nu toate egale ca valoare științifică, în care au fost prezentate diferite descoperiri sau au fost discutate unele aspecte ale cercetărilor întreprinse de la sfârșitul secolului XIX și apoi din 1977 încoace⁶. Pe baza acestor informații se cunoștea faptul că la Nižná Myšľa au fost cercetate două așezări fortificate și un întins cimitir de inhumație corespunzând celei dintâi stațiuni și suprapus parțial de cea de a doua, toate aparținând epocii bronzului, respectiv culturii Otomani-Füzesabony. Pentru cele două stațiuni structurile de habitat par a fi fost cu totul de excepție, după cum o arată sistemele de fortificație, cu două etape în cazul așezării I, modalitățile de dispunere a locuințelor ce par a corespunde unei structuri „urbane” sau unele complexe de cult, cum este cazul gropii 308 din așezarea II, considerată ca atestând practica jertfelor umane. O categorie deosebit de importantă de materiale este constituită din numeroase tipare din gresie, instrumente pentru turnare din lut – duze și linguri –, semifabricate, cărora li se adaugă un număr impresionant de piese finite -arme, piese de port sau instrumente din bronz –, ceea ce dovedește cu prisosință că, la Nižná Myšľa, ne găsim în fața unui important centru metalurgic. De altfel, în legătură cu

activitatea metalurgică au fost puse, mai de mult, și mormintele 133, 280 și 282. O altă serie de materiale – ceramică, piese de port, arme din metal – pun în evidență și angrenarea viguroasă a comunității din epoca bronzului de la Nižná Myšľa în schimbul la distanță, ceea ce sporește importanța întregului sit arheologic prin posibilitățile de raportare la mediile culturale învecinate. Multe dintre cele 767 de morminte, de inhumație, majoritare, ca și de incinerare, mai rare, descoperite până acum relevă, la rândul lor, un comportament funerar deosebit de complex și bine standardizat, în cadrul căruia diferențele de rang social sunt foarte clar exprimate, prin elemente ale structurilor funerare sau prin mobilierul funerar uneori impresionant prin luxurianță.

Cu aproape 15 ani în urmă, au fost publicate trei probe ¹⁴C ca provenind din cimitirul de la Nižná Myšľa: Bln-2776 - 3290±100 BP pentru mormântul 120a, Bln-2810 - 3300±70 BP pentru mormântul 89 și Bln-2811 - 3380±50 BP pentru mormântul 112⁷. Ulterior, cu ocazia unei vizite pe care am făcut-o la Košice în 1999, L. Olexa mi-a explicat că cele trei date radiocarbon provin de fapt din complexe ale așezării II, care suprapune parțial cimitirul. Calibrate (Fig. 1)⁸, cele trei date se înscriu în interiorul intervalului 1900-1300 BC, care corespunde oarecum cu schema cronologică propusă de către L. Olexa în lucrarea pe care o prezint acum, la pl. 24.

După opinia lui L. Olexa, cel care a condus săpăturile începând din 1977, funcționarea stațiunii I a început cu puțin înainte de 2000 a.Chr., sfârșitul ei situându-se cu puțin înainte de 1700 a.Chr., moment în care își începe funcționarea cea de a doua așezare, al cărei sfârșit este plasat pe la aproximativ 1650 a.Chr. În ceea ce privește cimitirul, cele mai vechi înmormântări se datează pe la 2100 a.Chr., ultimele corespunzând sfârșitului așezării I. Aceasta este raportarea, așa cum rezultă din schema amintită, față de datele radiocarbon calibrate. De fapt, cronologia relativă a întregului sit de la Nižná Myšľa a fost ordonată după datele convenționale, astfel cimitirul fiind plasat în intervalul 1750-1500 a. Chr. (Reinecke Bz A1-A3), așezarea I între 1700-1500 a.Chr. (Reinecke BzA2-A3) și așezarea II între cca. 1500-1450 a.Chr. (Reinecke BzB1-BzB2), cu alte cuvinte după o schemă mai veche, mai tradițională și mai rigidă.

⁶ J. Michalik, *ArchÉrt* 18, 1898, p. 38-44; J. Pástor, *Svojina* 3, 1949, p. 66-69; L. Olexa, în vol. B. Hänsel (Hrsg.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.*, PAS 1, 1982, p. 387-397; D. Gašaj, *AR* 35, 1983, p. 130-137; L. Olexa, *AR* 39, 1987, p. 255-275; D. Gašaj, L. Olexa, *Nižná Myšľa – ein bronzezeitliches Handelszentrum in der Ostslowakei*, Wuppertal 1992; D. Gašaj, L. Olexa, *Pamiatky a múzeá* 3, 1994, p. 21-23; D. Gašaj, L. Olexa, *Nižná Myšľa v dobe bronzovej*, Košice 1995; D. Gašaj, L. Olexa, *Nižná Myšľa in der Bronzezeit*, Košice 1996; L. Olexa, *Arheologia viva* 18/78, 1999, p. 46-59; J. Jakab, în vol. J. Gancarski (red.), *Die Otomani-Füzesabony-Kultur – Entwicklung, Chronologie, Wirtschaft*, Krosno 1999, p. 201-224; P. Cengel, A. Hollý, P. Cengel, L. Olexa, în vol. J. Gancarski, *op. cit.*, p. 225-230; J. Gancarski, D. Gašaj, L. Olexa, în vol. J. Gancarski (red.), *Die Otomani-Füzesabony-Kultur – Entwicklung, Chronologie, Wirtschaft*, II, Krosno 2002.

⁷ V. Furmánek, L. Veliačik, J. Vladár, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, p. 30.

⁸ Calibrare făcută cu programul OxCal v. 3.10.

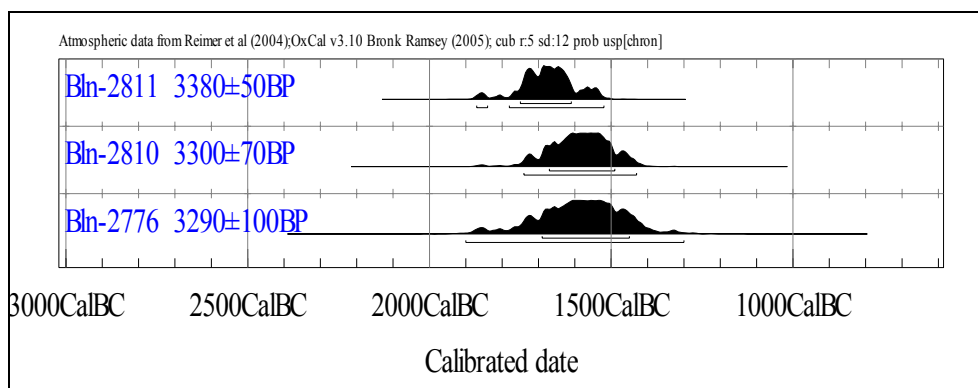

Fig. 1

Caracterul cu totul excepțional al sitului Nižná Myšľa abia dacă mai trebuie subliniat, un alt spor al importanței sale fiind adus de poziția sa în bazinul Košice, unde mai sunt cunoscute stațiunile de la Barca și Čaña precum și cimitirele de la Čaña, Košice sau Valaliky, toate aparținând mediului Otomani⁹.

Ne-am fi așteptat, după atâta vreme, la o monografie cuprinzătoare care să pună în lumină toate problemele sitului. Ar fi trebuit tratate amănunțit aspecte cum ar fi structura și fazeologia habitatului din așezarea I, însoțite de un plan general, de planuri ale complexelor cercetate, de profile ale secțiunilor, raportul dintre așezarea I și cimitirul aflat în imediata ei apropiere, habitatul așezării II, cu detaliile necesare privind raportul acesteia cu necropola pe care o suprapune, sistemele de fortificație, complexe de cult și, câtuși de puțin în ultimul rând, o publicare detaliată a cimitirului, cu un plan general corespunzător și cu planuri individuale ale mormintelor cercetate, inclusiv

cu ilustrarea completă a inventarelor. Ar mai fi fost necesară și o discuție privind „migrația purtătorilor culturii Otomani dinspre Transilvania și zona Tiszei” în aria culturii Košfany, deplasare determinată, după opinia lui L. Olexa, de interesul pentru zăcămintele cuprifere din zona Košice. Am numit doar câteva dintre aspectele ce ar fi fost cu totul necesar a fi prezentate profesional, detaliat, pentru o bună înțelegere a sitului de la Nižná Myšľa ce ar trebui să devină astfel unul dintre principalele puncte de referință pentru înțelegerea epocii bronzului în Europa Centrală și nu numai.

Departate de a corespunde așteptărilor cu totul îndreptățite prin complexitatea de excepție a sitului de la Nižná Myšľa, cartea lui L. Olexa nu este nimic mai mult decât o lucrare de popularizare puțin utilă specialiștilor epocii bronzului, sau, cu alte cuvinte, o decepție.

Ion Motzoi-Chicideanu

⁹ Vezi pentru toate J. Pástor, *Košické pohrebisko*, Košice 1969; idem, *Čaña a Valaliky – pohrebiská zo staršej doby bronzovej*, Košice 1978; V. Furfánek, L. Veliačik, J. Vladár, *op. cit.*